

КАТЕГОРІЙНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "САМОСТІЙНА РОБОТА"

У статті представлені результати дослідження категорії "самостійна робота" на основі огляду психолого-педагогічних джерел, здійсненого за допомогою методу контент-аналізу. Узагальнення різноманітних підходів у змістовому розгляді дозволило уточнити аналізоване поняття, сформулювати визначення, яке відображає специфіку самостійної роботи, враховує основні її ознаки.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується докорінною перебудовою навчального процесу в освітніх закладах різного рівня. На перший план сьогодні винесене питання формування здатності особистості до самостійного здобування знань. Перед освітою ставиться завдання максимального розкриття потенціалу кожної людини, підготовка її до постійного вдосконалення, саморозвитку й самореалізації. Досягнення цієї мети тісно пов'язане з посиленням ролі самостійної роботи в навчальному процесі.

Організація самостійної роботи студентів є однією з найдавніших проблем педагогічної теорії й практики. На її значущість вказували класики (Ф.-А. Дістервег, Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинський). Цій проблемі приділяють увагу й сучасні науковці (А. Алексюк, В. Буряк, В. Загвязинський, В. Козаков, П. Підкасистий, Н. Сидорчук та ін.), у їх працях розглядаються різні аспекти самостійної роботи, викладені її наукові та методичні засади. Однак, незважаючи на широке коло досліджень, присвячених проблемі, багато питань, пов'язаних із нею, потребують подальшого вивчення. Зокрема, до сьогодні педагогічна наука ще остаточно не визначилась із сутністю дефініції "самостійна робота", а це ускладнює організацію останньої. Звідси виникає потреба в ґрунтовному дослідженні зазначеного поняття.

Офіційна українська педагогіка трактує самостійну роботу як "різні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або вдома за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі", – саме таке визначення подано в "Українському педагогічному словнику" за редакцією академіка С. Гончаренка [1: 297]. У "Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах", яке затверджене наказом № 161 Міністерства освіти і науки України, її названо однією з основних форм організації навчання у ВНЗ й основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових занять [2]. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що виділене поняття належить до складних дидактичних категорій. Учені не дійшли загального висновку щодо цього питання, тому доцільним методом для виділення категорійних ознак зазначеного поняття є метод *контент-аналізу*.

Відповідно до вимог названого методу була виділена цілісна системоутворююча одиниця аналізу, за яку приймалися певні частини тексту, що містили судження авторів про поняття "самостійна робота" як предмет дослідження. Аналізу підлягало судження з вираженими предикативними групами, які несуть конкретне змістове навантаження. При цьому в деяких випадках у самій змістовій одиниці виділялись окремі слова, які мали певне значення й займали суттєве місце на даному етапі дослідження. Відзначені найпростіші одиниці класифікувались, а далі підраховувалась частота їх виявлення.

За допомогою методу контент-аналізу було проаналізовано визначення "самостійна робота" в 35 наукових джерелах, особлива увага приділялась психолого-педагогічній літературі останніх років. Усього було виділено 159 найпростіших змістових елементів. Подальший розгляд вихідних джерел дав можливість виокремити 12 стійких ознак обраної категорії (таб. 1).

Дослідження виявило різноманітність підходів у змістовому розгляді аналізованого поняття та довело складність його утворення. Вивчення літератури дозволило умовно виділити наступні підходи до характеристики категорії "самостійна робота": 1) один із видів навчальної діяльності (А. Бурдін, Л. Деркач, Г. Романова та ін.); 2) пізнавальна діяльність (В. Буринський, М. Данилов, Р. Нізамов); 3) метод навчання (Ю. Бабанський, В. Бондаревський, І. Унт); 4) прийом навчання (П. Гальперін, В. Ягупов); 5) організаційна форма навчальних занять (Н. Ванжа, Г. Гаврилова, О. Ковальова та інші); 6) спосіб самоосвіти (В. Буряк, Ю. Палкін, Н. Сидорчук); 7) засіб засвоєння знань, набуття практичних умінь (Т. Поротнікова, Г. Костюк, Н. Сидорчук); 8) засіб організації пізнання (Н. Дидусь, О. Леонтьєв, Г. Сеїтова й ін.).

З'ясовано, що переважна більшість науковців трактують самостійну роботу як особливий вид навчальної або пізнавальної діяльності учня, студента (51,4 %). В. Буряк, відомий дослідник проблеми, навіть визнає її вищою формою навчальної діяльності [3: 49], П. Гальперін стверджує, що самостійна робота є рушійною силою навчального процесу [4: 82]. У своїх працях учені акцентують увагу на певних особливостях цієї діяльності. Вона є раціонально спланованою, організаційно та методично спрямованою (В. Буринський), виконується в розумовому плані й завершується у вигляді результатів, які можна перевірити: плану, звіту та ін. (М. Федоренко), а також є невід'ємною умовою свідомого засвоєння знань на всіх стадіях (Г. Гаврилова). Самостійна навчально-пізнавальна діяльність може бути як індивідуальна, так і групова (Р. Нізамов), вона має місце й на аудиторних заняттях, і в позааудиторний час (Л. Деркач, Р. Нізамов, Ю. Палкін).

№	Категорійні ознаки поняття "самостійна робота"	Кількість авторів		Кількість змістових одиниць	
		абсолют. значення	у %	абсолют. значення	у %
1	Вид або форма навчальної діяльності	15	42,9	16	10,1
2	Викладач організовує роботу, здійснює керівництво (пряме або непряме)	13	37,1	23	14,5
3	Відбувається без безпосередньої участі викладача	10	28,6	11	6,9
4	Організовується самим учнем	9	25,7	22	13,8
5	Головною метою є розвиток самостійності особи	6	17,1	9	5,7
6	Засіб організації пізнання	6	17,1	9	5,7
7	Організаційна форма занять	5	14,3	6	3,8
8	Пізнавальна діяльність	3	8,6	3	1,9
9	Засіб засвоєння знань, набуття практичних умінь	3	8,6	3	1,9
10	Спосіб самоосвіти	3	8,6	3	1,9
11	Метод навчання	3	8,6	3	1,9
12	Прийом навчання	2	5,7	3	1,9

З'ясовано, що переважна більшість науковців трактують самостійну роботу як особливий вид навчальної або пізнавальної діяльності учня, студента (51,4 %). В. Буряк, відомий дослідник проблеми, навіть визнає її вищою формою навчальної діяльності [3: 49], П. Гальперін стверджує, що самостійна робота є рушійною силою навчального процесу [4: 82]. У своїх працях учені акцентують увагу на певних особливостях цієї діяльності. Вона є раціонально спланованою, організаційно та методично спрямованою (В. Буримський), виконується в розумовому плані й завершується у вигляді результатів, які можна перевірити: плану, звіту та ін. (М. Федоренко), а також є невід'ємною умовою свідомого засвоєння знань на всіх стадіях (Г. Гаврилова). Самостійна навчально-пізнавальна діяльність може бути як індивідуальна, так і групова (Р. Нізамов), вона має місце й на аудиторних заняттях, і в позааудиторний час (Л. Деркач, Р. Нізамов, Ю. Палкін).

Засобом організації пізнання названо аналізовану категорію в 17,1 % визначень. В інших формулюваннях самостійну роботу відносять до засобів засвоєння знань, набуття практичних умінь (8,6 %). Формою навчального процесу, впродовж якого студенти здійснюють творчу, активну, напружену розумову діяльність, спрямовану на оволодіння сутністю того чи іншого навчального предмета як за завданням навчального закладу, так і за власним покликанням, без сторонньої допомоги, тлумачать самостійну роботу автори в 14,3 % вибраних визначень. У В. Графа, І. Ільєсова, В. Ляудіса звучить особливе судження: цю форму навчання визначено як систему організації педагогічних умов, що забезпечують управління навчальною діяльністю учнів [5: 34].

Група дослідників (8,6 %) визнає самостійну роботу методом навчання, коли учням пропонують навчальні завдання, які вимагають розумового напруження, й здійснюють керівництво їх виконанням. Цей метод покликаний забезпечити формування в майбутнього спеціаліста творчого самостійного мислення, наукового інтересу, потреби в самоосвіті. Наступний підхід полягає в тому, що відібрану категорію розуміють як прийом навчання, причому "найбільш ефективний" [4]. Такий погляд становить 5,7 % добірки.

Способом самоосвіти впевнено визнають дану категорію науковці у 8,6 % визначень. Крім того, у деяких авторів містяться окремі висловлення, що також пов'язують самостійну роботу із самоосвітою. Зокрема, Н. Дидусь у своєму дисертаційному дослідженні розглядає самостійну роботу як засіб організації систематичної пізнавальної діяльності студентів, який сприяє вихованню готовності до самоосвіти [6: 7].

Безумовно, кожен із виділених підходів вказує на важливу складову змісту самостійної роботи студентів. Визначені ознаки не протиставляються одна одній, оскільки відображають багатозначність дидактичної категорії, що розглядається. Аналізуючи це поняття, деякі науковці приходять до висновку, що однозначного його визначення бути не може, і у своїх дослідженнях акцентують увагу одразу на декількох якостях самостійної роботи. Так, наприклад, Г. Сеїтова розкриває цю дефініцію одночасно як навчальне завдання і як форму прояву студентом певного способу діяльності, спрямованої на виконання відповідного завдання [7: 11]. Т. Костюк вважає, що самостійна робота – це "одночасно і засіб, і результат навчальної діяльності студента" [8: 4].

Подальший змістовий аналіз допоміг виявити загальні категорійні ознаки поняття "самостійна робота": 1) спеціальним чином організована діяльність, що відбувається під керівництвом (прямим або опосередкованим) викладача (37,1 %); 2) відбувається без безпосередньої участі викладача (28,6 %); 3) учень повинен сам організувати власну діяльність (25,7 %); 4) головною метою є розвиток самостійності особи (17,1 %). Стосовно того, хто організовує самостійну роботу, погляди науковців, в основному, кардинально відрізняються, хоча в

літературі ми знаходимо спроби певним чином узгодити ці судження. Наприклад, Г. Романова у своєму формулюванні пояснює: "самостійна робота – це діяльність, що здійснюється на основі самоуправління студентів та опосередкованого управління з боку викладачів" [9: 8], а Ю. Палкін припускає, що така робота може здійснюватись студентом як за завданням, так і за власним покликанням [10: 6].

Вагома частина висловлювань (17,1 %) містить думку про те, що головна мета самостійної роботи – розвиток самостійності особи. "Самостійна робота – це специфічний вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта навчання, а формування його вмінь, знань та навичок здійснюється опосередковано через зміст та методи усіх видів занять", – стверджує В. Козаков [11: 14].

Таким чином, у результаті проведеного категорійного аналізу визначаємо поняття у вигляді наступного формулювання: самостійна робота – це, по-перше, певним чином організована діяльність студентів, яка має за мету самостійне засвоєння ними знань, формування освітніх умінь і навичок під керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі, та, по-друге, організаційна форма навчання.

На нашу думку, таке визначення поняття характеризує основні ознаки самостійної роботи. Воно також найбільш точно відповідає напряду нашого дослідження: ми намагаємось визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови організації самостійної роботи студентів у коледжах технічного профілю з метою підвищення її продуктивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, № 161. – К.: Мін-во освіти України, 1993. – 21 с.
3. Буряк В.К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа. – 2001. - № 9. – С. 49-51.
4. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М.: Изд-во МТУ, 1976. – 150 с.
5. Граф В., Ильясов И.И., Ляудис В.Я. Основы организации учебной деятельности и самостоятельной работы студентов / Учебно-методическое пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 80 с.
6. Дидусь Н.И. Формирование самостоятельности как профессионально значимого качества личности будущего учителя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1988. – 23 с.
7. Сеитова Г.М. Содержание и методика организации самостоятельной работы студентов-первокурсников в системе аудиторных занятий: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Казахский пед. ин-т им. АБАЯ. – Алма-ата, 1988. – 22 с.
8. Костюк Т.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. – К.: Вища школа, 1989. – 40 с.
9. Романова Г.М. Індивідуально-типологічні та дидактичні чинники результативності самостійної роботи студентів економічних університетів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагог. і психолог. проф. освіти АПН України. – К., 2003. – 21 с.
10. Организация самостоятельной работы студентов по общественным наукам / Под ред. Ю.И. Палкина. – К.: Высш. школа, 1979. – 244 с.
11. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учеб. пособие. – К.: Вища шк., 1990. – 248 с.

Матеріал надійшов до редакції 08.11.2006 р.

Корольук Е.Н. Категориальный анализ понятия "самостоятельная работа".

В статье представлены результаты исследования категории "самостоятельная работа" на основе обзора психолого-педагогической литературы, выполненного при помощи метода контент-анализа. Обобщение разнообразных подходов в смысловом рассмотрении позволило уточнить анализируемое понятие, сформулировать определение, которое отображает специфику самостоятельной работы, учитывает основные её признаки.

Korolyuk O.M. Category analysis of the notion "individual work".

The article represents the results of category research "individual work". They are based on the survey of psychological and pedagogical sources using the method of content-analysis. Generalization of different approaches in notional consideration allowed to make analysed concept more exact, to formulate the definition that reflects specificity of individual work and takes into account principal indication.